

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Поліщук Анни Сергіївни
«Гуманітарна сфера областей України в умовах кризи радянської системи:
основні процеси, досягнення і невирішені проблеми (1965-й – 1985-ті рр.)
(на матеріалах Вінниччини і Хмельниччини)», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.01 – історія України**

Дисертація Поліщук Анни Сергіївни є ґрунтовним комплексним регіональним дослідженням процесів реалізації державної соціальної політики радянської влади на Поділлі у досліджуваний період. Його актуальність визначають, передусім, важливість регіональних досліджень на сучасному етапі розвитку української історичної науки та відсутність комплексних узагальнюючих праць з проблем політичного, соціально-економічного та культурно-духовного життя Поділля у роки кризи радянської системи.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню основних процесів, досягнень та невирішених питань гуманітарної сфери Вінницької і Хмельницької областей у 1965–1985-х рр. У результаті розв’язання поставлених в роботі завдань вивчено комплекс регіональних питань гуманітарної сфери, а саме, освіти, культури та охорони здоров’я, у порівнянні із загальноукраїнськими показниками.

У дисертації проаналізовано стан наукової розробки теми, її джерельну базу та визначено методологію дослідження. З’ясовано, що у радянський період автори торкалися даної теми і зазначених напрямів соціальної політики на Поділлі, але в контексті досягнень радянської влади в розбудові народного господарства і виконання рішень партійного керівництва. Переважна більшість досліджень радянського періоду – це невеликі статті або розділи книг, присвячені досягненням, інколи проблемам соціального розвитку областей Поділля. Здебільшого вони ідеологічно заангажовані, адже дослідники висвітлювали розвиток соціальної політики з позицій правлячої Комуністичної партії. У період незалежності України з’явилося достатньо ґрунтовних досліджень з

історії подільського краю, але вони присвячені окремим напрямом соціальної політики, зокрема охороні здоров'я, вищій освіті, культурі, здебільшого по окремим областям. Втім, на сьогодні не підготовлено праці, в якій одночасно висвітлювалися б три пріоритетні складові гуманітарної сфери у зазначені роки в регіоні.

Належна ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації ґрунтується на цілісному використанні системи філософсько-світоглядних підходів, принципів, загальнонаукових, спеціальних історичних методів дослідження, а також підтверджується широкою апробацією одержаних результатів дисертації та їх практичним значенням. Автором чітко визначено мету дисертаційної роботи, яка полягає у комплексному аналізі та об'єктивній оцінці політичних, соціально-економічних та культурно-духовних процесів на Поділлі в добу кризи радянської системи. Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані єдиній меті, що деталізується в конкретних завданнях дослідження.

Дисертаційне дослідження відзначається високим рівнем наукової новизни, що полягає: у розкритті особливостей проведення реформ та їх регіональні результати в сфері охорони здоров'я, культури та освіти, зокрема щодо укрупнення районних і дільничних лікувальних закладів, розбудови мережі аптек, створення централізованих бібліотечних систем двох областей; у проведенні порівняльного аналізу обласних і загальноукраїнських показників щодо розвитку мережі, рівня матеріально-технічного і кадрового забезпечення закладів культури, освіти і охорони здоров'я; у здійсненні порівняльного аналізу обласних і загальноукраїнських показників щодо чисельності дітей у дошкільних і шкільних навчальних закладах у містах і селах у розрахунку на одну тисячу дітей; у висвітленні взаємозв'язку між демографічними змінами і соціальними показниками в гуманітарній сфері Вінниччини і Хмельниччини; у розкритті рівня освіти учнів у сільських і міських, вечірніх і заочних школах двох областей, а також особливості діяльності народних (громадських) університетів і шкіл освіти, здоров'я і культури, а також Товариства Червоного

Хреста; у з'ясуванні чинників і показників зростання і зменшення чисельності відвідувачів кінотеатрів, театрів, народних музеїв, бібліотек та участі населення областей у художній самодіяльності.

Логічною є структура наукового дослідження, що відповідає поставленій меті і сформульованим завданням. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Обрана структура роботи дозволила автору комплексно проаналізувати розвиток подільського регіону в добу кризи радянської системи.

У вступі до роботи дисертантом кваліфіковано обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дисертації, її структуру та обсяг (с. 19 - 23).

Автор демонструє глибоку обізнаність з доробком вчених, які прямо чи опосередковано зверталися до досліджуваної тематики. Ґрунтовний історіографічний екскурс із наукової проблеми, здійснений за проблемно-хронологічним принципом у першому розділі (с.24 – 37), дозволив виокремити особливості, здійснити класифікацію та аналіз основних наукових здобутків українських та зарубіжних дослідників. У роботі зважено оцінено праці попередників, визначено їх наукову цінність та значення для розкриття проблеми, не вдаючись до крайнощів. Це дало можливість дисертанту визначитися із власним внеском у розробку тематики і знайти своє місце на тематичному та інтерпретаційному полі.

Дисертаційне дослідження А. С. Поліщук виконане на основі достатньо широкої джерельної бази, основу якої склали архівні матеріали 186 справ 22 фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Хмельницької області. Серед опублікованих джерел, використаних автором та проаналізованих у роботі (с. 38 – 46) слід назвати збірники документів, опубліковані статистичні

матеріали, стенографічні звіти, періодичні видання, спогади очевидців подій. Маючи різний ступінь достовірності та репрезентативності, кожна із вказаних груп джерел відіграла важливу роль у створенні цілісної та об'єктивної характеристики політичного, соціально-економічного та духовного життя на Поділлі в період непу. Дисертант вдало збалансував використання опублікованих та архівних джерел, більшість з яких у науковий обіг вводиться вперше.

Аналіз дисертаційної роботи як кваліфікаційної праці дає підстави стверджувати, що побудова викладу, аналітика, вибір найбільш показових сюжетів, стиль, інтерпретації та узагальнення підтверджують наукову фаховість дослідника, який здатний самостійно вибирати перспективну тематику, ставити дослідницькі завдання і на високому якісному (передусім методологічному) рівні ці завдання розв'язувати.

Так, характеризуючи умови запровадження та реалізації соціальної політики радянської влади на Поділлі у другому розділі роботи (с.70 – 108), автор теоретично обґрунтувала державну політику щодо розвитку дошкільної та середньої шкільної освіти; розвиток мережі шкільних закладів регіону, їх матеріально-технічне забезпечення та кадровий склад; основні тенденції розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на Поділлі. В результаті дисертант констатує, що Вінниччина, на відміну від Хмельниччини, а також інших сусідніх областей, передусім аграрно-індустріальних, мала більш потужні ВНЗ, зокрема медичний і політехнічний інститути, а також – два філіали ВНЗ, що й обумовлювало загалом більшу кількість студентів у цій області. Проте з розрахунку на 10 тис. жителів регіону кількість студентів Поділля була значно нижчою середніх статистичних даних по Україні.

Третій розділ дисертаційної роботи (с.118 – 169) присвячений розкриттю становища в сфері забезпечення населення регіону закладами культури, характеристиці кадрового потенціалу та розкритті специфіки роботи працівників культури; залучення населення Поділля до художньої самодіяльності й театрального мистецтва; розбудову мережі кінотеатрів,

театрів, музеїв і бібліотек у містах і селах, особливості їх відвідування сільським і міським населенням. Автор досить вдало підсумовує, що упродовж 1965–1985-х рр. особливого значення набуло кіномистецтво. Керівництво держави використовувало його як найбільш масове й найважливіше з мистецтв для пропаганди радянського способу життя й ідейного виховання народу, передусім підростаючого покоління. Радянські творці кінематографії зображували у стрічках людей соціалістичного світогляду, «трударів, які будують комунізм». Водночас доходи від кіно становили одну із складових надходжень до державного бюджету.

Крім кіномистецтва, помітну роль у формуванні духовних та естетичних цінностей суспільства відігравали бібліотеки та музеї. Вони мали схожі завдання, пов'язані з вивченням, збереженням, використанням та популяризацією інформаційних матеріалів з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, залучення громадян до збагачення духовного потенціалу народу.

У четвертому розділі (с. 181 – 225) досліджено реорганізацію системи охорони здоров'я та особливості її проведення на Поділлі; розвиток мережі та формування матеріально-технічної бази лікувальних та допоміжних медичних закладів; спроби подолання масових захворювань; забезпечення регіону медичним персоналом, поширення санітарно-гігієнічних знань, вмінь і навичок серед населення регіону. Автор вказує, що процес реорганізації лікувальних закладів на Поділлі через нестачу державних коштів виявив недоліки як в організації медичної допомоги, так і в профілактиці. Нові методи діагностики і профілактики впроваджувалися повільно, не повністю використовувалися наявні можливості для подальшого поліпшення охорони здоров'я і медичного обслуговування населення.

Не викликають заперечень ґрунтовні та виважені висновки дисертаційної роботи А. С. Поліщук (с.233 – 242). В них автором, відповідно до визначених завдань, узагальнено основні результати проведеного дослідження. Так, підсумовуючи наслідки перетворень у політичній, соціально-економічній та культурно-духовній сферах життя суспільства в процесі насадження радянської влади в регіоні, автор стверджує, одним із найважливіших показників добробуту і благополуччя населення в радянські часи був рівень розвитку охорони здоров'я, зокрема медичного обслуговування і забезпечення. Однак, результати дослідження підтверджують, що вітчизняна система охорони здоров'я упродовж означеного періоду характеризувалася глибинною кризою. Принципи організації радянської медицини реформувалися ще у двадцяті роки й тому пророкували невідповідність часу у цій галузі. Зокрема, основними постулатами слугували: жорстка плановість, безкоштовність, загальнодоступність допомоги, наявність дільниць. Основною тенденцією у реформуванні охорони здоров'я населення став принцип системної організації безпеки життя людини. Згідно нього держава була гарантом здоров'я і трудової діяльності людини. Безпосередній контроль на місцях стосовно реалізації державної політики за даним принципом здійснювали обласні, районні, сільські, селищні та міські ради народних депутатів, при яких створювалися постійні комісії з питань охорони здоров'я та соціального забезпечення населення. Їм підпорядковувалися лікарні областей та районів.

Цінним доповненням до теоретико-фактологічного матеріалу дисертації є додатки (с. 291 – 306), в яких вміщено, переважно, архівні матеріали статистичного характеру.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації повно відображені в опублікованих 15 наукових працях, із яких 10 – опубліковані у наукових фахових виданнях, що входять до переліку ДАК України в галузі «історичні науки», 1 – у закордонному виданні, і 4 публікації, які додатково відображають результати дисертаційної роботи. Автореферат відображає

структуру дисертаційної роботи А. С. Поліщук, достатньою мірою висвітлює зміст та основні положення роботи.

Результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Теоретичні положення, узагальнення та висновки суттєво доповнюють сучасні знання з історії України та Подільського краю другої половини ХХ ст. Основні положення та оригінальний фактологічний матеріал дисертації придатні для підготовки нормативних лекційних курсів і посібників із соціальної історії України. Особистий внесок здобувача в розробку наукової проблеми визначається самостійним її опрацюванням. Усі узагальнення, положення та висновки дослідження є авторськими і ґрунтуються, в переважній більшості, на раніше не досліджених першоджерелах.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, слід вказати на певні зауваження та побажання. На них слід зупинитися, щоб з'ясувати дискусійні тлумачення, почути відповідь на зауваження опонента:

1. Основними тенденціями розвитку вищої та середньо-спеціальної освіти на Поділлі було відтворення інтелектуального потенціалу нації й відкриття вищих навчальних закладів. В основному це стосувалося міської місцевості. В той же час, спостерігається тенденція до зменшення кількості середніх спеціальних навчальних закладів на селі, що пояснюється міграцією сільського населення до міст, ліквідацію неперспективних сіл, а також уповільнення темпів народжуваності. В цьому контексті автор не зовсім чітко окреслює проблему кадрового забезпечення освітніх закладів на селі, що включають в себе завдання дослідження.
2. Висвітлюючи процеси реалізації радянської соціальної політики в регіоні, дисертанту слід більш критично ставитися до використання матеріалів, поданих в дослідженнях радянської доби, оскільки основним завданням авторів була демонстрація успіхів радянського будівництва. Це стосується, зокрема, якісної характеристики так званих «зразково-показових» закладів освіти і відпочинку, колгоспів, підприємств тощо.

3. Заідеологізованість роботи культпрацівників негативно позначалася і на методах та формах їх діяльності, яким часто бракувало змістовності й різноманітності, щоб зацікавити й бути відповідними настроям і запитам людей. Як наслідок, чимало закладів культури не стали улюбленим місцем проведення дозвілля для громадян. Частина культпрацівників була в культурі випадковими людьми, але справжніми «ідеологічними бійцями партії». Зважаючи на це, дисертанту слід було б більш ширше розкрити місце та роль культпрацівників у реалізації соціальної політики, зокрема її культурологічної сфери.
4. Вважаємо також, що автору слід було більше уваги приділити загальній характеристиці соціальної політики радянської влади та її особливостей у період кризи.
5. В додатках до роботи автором подано значний фактичний матеріал, який, у переважній більшості, вперше вводиться до наукового обігу. Разом з тим, на наш погляд, окремі з додатків – невеликі за обсягом, для кращого сприйняття, можна було б подати у тексті роботи з подальшим їх аналізом.

Втім, висловлені зауваження та побажання не мають принципового характеру та суттєво не впливають на наукову цінність роботи. Дослідження є завершеною, самостійною працею, яка виконана на високому науково-теоретичному та методологічному рівнях та у повному обсязі вирішує актуальну проблему. У ньому отримано нові обґрунтовані та достовірні результати, які є суттєвими для вивчення трансформаційних процесів у гуманітарній сфері на Поділлі в 1965 - 1985 рр.

Вважаємо, що дисертація А.С. Поліщук «Гуманітарна сфера областей України в умовах кризи радянської системи: основні процеси, досягнення і невирішені проблеми (1965-й – 1985-ті рр.)(на матеріалах Вінниччини і Хмельниччини)», відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567,

а її автор, Поліщук Анна Сергіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та гуманітарних наук

Вінницького національного технічного університету

Зінко – Зінко О.В.

